

Pregledni članak
UDK 39.001 (48)

SAŽETAK DISKUSIJE S KOLOKVIJA ISTRAŽIVANJE OBIČAJA - POJMOVI I TERMINI

Razgovor na temu *Istraživanje običaja - pojmovi i termini* održan je 15.4.1986. u prostorijama Kulturno-prosvjetnog sabora Hrvatske u Zagrebu. Ovaj je prilog sažetak diskusije koja se tom prilikom vodila. Diskusiju nismo transkribirali doslovno, nego smo nastojali u skraćenom obliku prikazati njezin tok, temeljne postavke i smisao.

Sastanak je otvorila dr. D. Rihtman-Auguštin, predstojnica Zavoda za istraživanje folkloru. Pozdravivši prisutne (posebno dr. Milovana Gavazzija, doajena naše etnologije), ukratko je rekapitulirala povijest Zavoda, od vremena kad je dr. Žganec proširio pretežno etnomuzikološku djelatnost i na istraživanje tekstova pjesama, preko razdoblja kad je (prvenstveno zaslugom M. Bošković-Stulli) tadašnji Institut za narodnu umjetnost svoju djelatnost proširio istraživanjem konteksta folklornih izvedbi, pa sve do danas kad se čak donekle osjeća "hipertrofija" etnološke struke u Zavodu.

Baveći se niz godina istraživanjem običaja, etnolozi u Zavodu osjetili su potrebu za sintetičkim djelom o običajima, jer od davnog objavljivanja knjižice dr. M. Gavazzija o godini dana hrvatskih narodnih običaja takvih publikacija nije bilo. U skladu s tom intencijom sazvan je ovaj sastanak, koji se na neki način odvijao na razmeđu stare i nove etnologije. Na sličan se način može reći i da su običaji današnjice negdje između starih i novih običaja: strogo racionalistička ideologija sklona je negiranju i odbacivanju običaja, rituala i ceremonija - ali istodobno s tim procesom osporavanja rituala koji je karakterističan za evropsku civilizaciju (o čemu piše npr. P. Burke), uočljiv je proces stvaranja novih tradicija. Takvo stanje obavezuje etnologe ne samo na istraživanje svih običaja, nego i na teorijsko razjašnjenje problematike običaja.

Nakon uvodnih riječi određen je redosljed izlaganja jutarnje i popodnevnog

sjednice. Dogovoreno je da dr. Olga Supek vodi jutarnju, a dr. Zorica Rajković poslijepodnevnu sjednicu.

U jutarnjem smo terminu čuli prilog Z. Rajković a pročitane su i teze koje je poslao istaknuti slovenski etnolog N. Kuret.

Nakon toga M. Vodopija je kratko iznio svoje poglede na problematiku običaja. Kako nemamo njegov prilog napisan, naglasit ćemo ovdje da je on običaj definirao kao onaj aspekt ljudskog ponašanja koji je formaliziran, odnosno da je običaj tradicijski neverbalni ekspresivni akt ljudskog ponašanja. Obred je Vodopija definirao kao vrst ekspresivnog čina, i smatra da je za obred važno to što ima integrativne poruke jednog sistema.

Nakon što su na jutarnjoj sjednici svoje radove pročitali I. Lozica i M. Povrzanović pokrenuta je diskusija.

O. SUPEK: Probijajući led, upozorila bih na karakter priloga jutarnje sjednice, na kojoj je uglavnom bilo riječi o sistematiziranju pojmova *običaj* i *ritual*, dok je za popodnevnu sjednicu predviđeno razlaganje diskusije izlaganjima o definicijama u njemačkoj, sovjetskoj i angloameričkoj etnologiji. Primijetila bih da neki autori pojam običaj ne dovode u pitanje kao analitičku kategoriju uopće, nego tom pojmu pristupaju kao kategoriji koja je legitimna za fiksiranje naše sadašnje ili prošle kulturne zbilje. Takav je pristup imala dr. Rajković, no u takvom kontekstu pojmu običaj treba odrediti sadržaj, odrediti njegove granice, definiciju i odnose prema pojmovima *ritual* i *obred*. Takav pristup donekle ima i kolega Lozica, iako je, kao što on sam kaže, izvan struke. On je u prvom dijelu svog izlaganja uveo pojam *običaj*, pa onda u zagradi čak *kultura* i *etnologija* i doveo ga neupitno u vezu s filozofskim pristupom. U drugom dijelu svog izlaganja, međutim, govori o povijesnosti... Čim pojam *običaj* stavimo u povijesni okvir različitih filozofskih pristupa, taj *običaj* više ne možemo gledati kao fiksnu analitičku kategoriju, nego vidimo da dobiva relativno analitičko značenje i to tek ako može poslužiti za razumijevanje kulturne stvarnosti.

Čini mi se da izlaganje kolege Vodopije stavlja pojam *običaj* pod upitnik, mislim da je njegova teza zgodan pokušaj konstruiranja pojma *običaj*. Sam pristup kao takav ne kreće a priori od *običaja* kao fiksnog pojma, nego ga stavlja pod upitnik, pred pitanje od čega se taj pojam uopće sastoji, kako ga konstruirati i razraditi - na kraju logičkim postupcima dolazimo do određene definicije. *Običaj* je ovdje upitan pojam, jer se ne uzima kao fiksna analitička kategorija. Različite su tradicije u svijetu: njemačka još uvijek po svojoj tradiciji operira pojmom *običaj*, ali ga nastoji dopuniti sadržajem, staviti ga u društveni kontekst. Dakle, barata s njim na drugi način, ali još uvijek barata. S druge strane je anglosaksonska tradicija koja pojam *običaj* osim u 19. st. stoljeću, uopće nema.

Pomaže li nam zaista pojam *običaj* u analizi naše kulturne stvarnosti? Možemo li njime secirati njezine odjeljke na doista plodan način?

V. BELAJ: To su vrlo kompleksni i praktično nerješivi problemi i mislim da nije nužno pokušavati ih riješiti. Mnogo je važnije da si razbistimo pojmove kojima svjesno ili nesvjesno operiramo. Prije svega nameće se pitanje je li običaj nešto što faktički jest ili nije. Mislim da je to pitanje koje nema puno smisla, jer ako se riječ *običaj* upotrebljava nekoliko stoljeća, ako nekoliko stoljeća taj pojam postoji u znanosti, onda je teško govoriti o tome da li to uopće postoji. Koliko ja znam, u našoj, hrvatskoj književnosti, riječ *običaj* se upotrebljava barem od Zoranića. Važnije bi bilo odrediti granice, ali to je teško. Prići

problemu s druge strane značilo bi odrediti pojmu sadržaj, pitati se što možemo pokriti njime, a da mu ne određujemo granice. Naime, istu pojavu možemo tretirati i kao ritual i kao običaj - ona može imati i neke mitološke karakteristike i biti religiozna ili pravna pojava, itd. To je teško i na području materijalne kulture, a na području duhovne gotovo nemoguće. Našu pažnju pokušao bih usmjeriti na činjenicu da pojam *običaj* upotrebljavamo govoreći o evropskim narodima, a izvan Evrope samo u onim kulturama u kojima postoje kodificirane religije. Tamo gdje nema kodificirane religije koja bi se mogla staviti u opreku prema narodnoj ili pučkoj religiji, ili prema narodnim i pučkim vjerovanjima, tamo ne govorimo o običaju, nego o vjerovanjima, obredima, ritualima. Dakle, upotrebljavamo druge kategorije. Običaj je stoga nešto što pripada onim društvima koja poznaju paralelizam, odvojenost, s jedne strane kodificiranu religiju, a s druge jednu drugu religiju, koja je nekako i sporedna i koja se nama pokazuje kao *običaj*.

Najnovija su ispitivanja pokazala da je struktura prava kod indoevropskih naroda u svojim počecima identična strukturi mitologije i to ne samo na razini same strukture nego i na razini terminologije. Znači da pravne norme indoevropskih naroda počivaju, zapravo, u religijskoj sferi. Bojim se zato da smo mi kod svih običaja, ako hoćemo gledati historijski i tražiti korijene, zapravo u sakralnoj sferi. To ne znači da se ne stvaraju i novi običaji koji korijene imaju negdje drugdje. Upozorio bih na još jednu stvar, koja je važna kad govorimo o ritualu ili usporedbi ritual-običaj, običajno-ritualno. Radi se o tome da nije uvijek riječ o nečem što je u uskom smislu religiozno, sakralno, već da se može raditi o nekakvoj *društvenoj sakralnosti*.

M. POVRZANOVIĆ: Ne poznajem cjelokupnu etnološku literaturu, a niti sve etnološke tradicije, pa ne mogu govoriti o svim konkretnim i relevantnim primjerima. Ipak, Vi kažete da se pojam *običaj* u literaturi susreće u etnološkim analizama evropskih naroda, odnosno tzv. izvanevropskih koji imaju kodificiranu religiju. Iz toga po Vama slijedi da bi *običaj* bio nešto što je uvijek obilježeno religijom, odnosno iz nje proizlazi. Međutim, mislim da bi prije toga trebalo razmisliti zašto pojma *običaj* nema u rezultatima etnoloških istraživanja tzv. izvanevropskih naroda. Moramo se naime prisjetiti tko su bili prvi istraživači tzv. izvanevropskih terena. Poznato je da su ta područja bila "rezervirana" za britanske i američke etnologue, a kako u britanskoj i američkoj tradiciji pojam *običaj* kao operativni etnološki pojam ne postoji, već je na toj razini logično da ga neće biti ni u rezultatima njihovih istraživanja. Da su ti istraživači bili pripadnici neke druge etnološke tradicije, imali bismo npr. *običaje* Indijanaca, bez obzira na karakter sakralnosti u pojedinim njihovim kulturama.

D. RIHTMAN-AUGUŠTIN: Ja sam svakako za razdvajanje *običaja* i *rituala*, ali se pitam možemo li raspravljati o jednom, a da istodobno ne raspravljamo o drugom. U vezi s onim što je na početku rečeno o upitanosti pojma *običaj*, mislim da postoji latentna upitanost. Zato referate Z. Rajković i I. Lozice nisam shvatila kao tekstove bez upitanosti, nego dapače kao upitanost na jednoj drugoj razini. Isto tako mislim da ovaj naš razgovor danas ne bi morao uroditi terminološkim Gleichschaltungom - vjerojatno ćemo i dalje ostati na onim pozicijama na kojima i jesmo. Međutim, V. Belaj me je potaknuo da kažem kako ova stvar za koju ne znamo da li da je nazovemo *običaj* ili *ritual* živi na različitim društvenim razinama, da na izvjestan način može biti određena nekakvom religijom i nekakvom

društvenom stvarnošću koja ima vodeću moć i utjecaj. (...) Poslužila bih se Gramscijevom hipotezom koju su talijanski etnolozi dobro razradili, a koja pretpostavlja da *običaji* i *rituali* nastaju u odnosima podređenih i nadređenih. To, naravno, ne treba promatrati u tipičnom odnosu dviju klasa, nego u tom smislu da se u svakoj kulturnoj ili društvenoj situaciji nalazi grupa ili pojedinci koji imaju određenu moć, koji su nadređeni, za razliku od drugih koji to nisu. Kad je riječ o našoj temi, onda Gramsci spominje običaje i folklor koji se razvija u odnosu i otporu prema onom što nameću rukovodeće i crkvene snage. Na jednom mjestu čak kaže da folklor možda ne bi ni bilo kad ne bi postojali podređeni i nadređeni društveni slojevi.(...)

T. ČUBELIĆ: (...) Kao informaciju dodao bih da pravo i razvoj pravnih disciplina koje organiziraju pravni sistem nisu zamislivi bez obreda i običaja. U studiju i izradi pravnih sistema skoro polovina pažnje posvećuje se onome što nude običaji i obredi. Jednako tako sociologija ne može u svojim izlaganjima bez analize, tretiranja obreda i običaja. Jednako tako ovdje je pokazano da u jednom širem smislu i niz filozofijskih disciplina može tretirati građu obreda i običaja. Htio sam da kažem da obred i običaji mogu biti predmetom čitavog niza i drugih naučnih disciplina, a ni etnologija se tretiranjem običaja i obreda ne iscrpljuje kompletno... Jer etnologija ima i čitav niz drugih problema koji čine jedan znanstveni sustav. Time hoću reći da se obredi i običaji unatoč nekim tendencijama koje smo danas mogli osjetiti, ne mogu svesti u okvir etnoloških razmatranja kao nešto izrazito posebno ili kao nešto prvenstveno o čemu etnologija treba dati svoj sud. Ona će ga, naravno, dati, ali bez socioloških, pravnih, filozofskih pogleda ne može se govoriti o potpunom sagledavanju ovog fenomena. Mislim da uz obrede i običaje treba naročito istaknuti kategoriju povijesnosti. Neka najnovija razmišljanja u suvremenoj filozofiji, naročito ontologiji, navode nas da iz tog rakursa razmotrimo obrede i običaje. Smatram da običaji i obredi imaju ontološki karakter stariji od povijesnoga, kojim se povijesni ne umanjuje, ali mislim da je i njega ovdje nužno razmotriti. Gledano na primjeru usmenog narodnog stvaralaštva, koje je meni bliže, pokazuje se da su i ovdje obredi i običaji izvanredno konstitutivni, i njihov je značaj nezaobilazan. Međutim, u narodnom stvaralaštvu tek prevazilaženje, poništavanje, prevladavanje obreda i običaja stvara pjesmu, pripovijetku, dramu, folklor itd. (...) Metodološki internacionalizam koji je ovdje nekoliko puta naglašen prate individualna značenja nacionalnih kultura, kreiranje jednog svjetonazora, ili pojedinih svjetonazora, sa svim svojim elastičnostima koje se očituju u pojedinim sredinama. (...) Tako će obredi i običaji kod nas nužno imati pečat nacionalne kulture.

Kad analiziramo obrede i običaje (u deduktivnom sistemu od internacionalizma do pojedinačnog) važno je poznavati sve individualne otklone u okviru jedne nacionalne kulture ako su oni važni. Vratimo li se na područje usmenog narodnog stvaralaštva, ali i likovnog i muzičkog itd., moramo se zapitati kako shvatiti preokretanje svih čvrstih obreda i običaja u pjesmama, pripovijetkama... koje su vrhunska dostignuća povijesti čovječanstva. Hasanaginica, koja, da se držala obreda i običaja nije smjela učiniti ono što je učinila, kao i čitav niz drugih primjera, pokazuju da tek slamanje obreda i običaja daje vrlo značajne rezultate. Ovo su tek naznake koje upućuju na one pojave i ona znanja koja su ponešto izvan same etnološke problematike.

J. LULIĆ: Što običaj znači u okviru kršćanske religije? Svi znamo da postoji dosta

vjeroispovijesti koje u svojoj suštini svaka na svoj način ponavljaju odnos prema izvoru vjerovanja. Kako ja shvaćam, to je ono što bi se moglo zvati ritualom. Međutim, svaka se razlikuje u svom izražavanju rituala, tj. kao da se ta suština na različite načine prikazuje u stvarnosti. To je ono što doživljavam kao običaj.

M. POVRZANOVIĆ: Postoji kratak članak o pojmovima o kojima ovdje raspravljamo, a koji ukazuje na slojevitost i mnogoznačnost pojma običaja (FESTA, Valerio Valeri, Enciclopedia, Vol. 6, Einaudi, Torino 1981. Usp. članak M. Povrzanović u ovom broju NU.) Riječ je o opisnoj definiciji *slavlja* koju mislim da možemo u ovoj diskusiji upotrijebiti i za naše razmišljanje o običajima.

O. SUPEK: Naime, iz ove podjele definicija, koje je M. Povrzanović izvukla iz skupljenog materijala, čini mi se da bitno izlaze neke stvari. Mislim prije svega na 5 kategorija tih definicija. Da se podsjetimo: 1. *običaji kao uobičajeno ponašanje* (pri čemu je primarno ponašanje); 2. *običaj kao sredstvo za ritmizaciju svakodnevice* (tu već više imamo sliku slavlja, svetkovina); 3. *običaj shvaćen normativno* (uglavnom američke definicije, gdje su u prvom planu norme koje upravljaju ljudskim ponašanjem, regule, pravno ponašanje); 4. *običaj kao sredstvo komunikacije* (to znači socijalne interakcije); 5. *običaj u smislu tradicije* (taj nam je smisao najpoznatiji naravno zbog njemačke literature - običaj se tu pretežno vezuje uz prenošenje stečenog iskustva i znanja).

Čini mi se da je bitno kad govorimo o smislu pojma običaj razjasniti ne samo razine običaja i obreda, nego i odnos običaja i tradicije. Mora biti jasno što je tradicija da bismo shvatili što je običaj kao pojavni oblik.

M. POVRZANOVIĆ: Redoslijed kojim sam navela ove definicije sasvim je slučajan - definicije koje su na prvom mjestu nisu i najbrojnije.

D. RIHTMAN-AUGUŠTIN: Moramo imati na umu da je taj materijal nepotpun, francuskih izvora uopće nemamo a ni ruski nisu cjeloviti. Teško je dostupna skandinavska etnološka misao, mada je za evropsku etnologiju vrlo značajna, i o njoj znamo samo posredno.

J. RADAUŠ-RIBARIĆ: Oprostite što se javljam, jer je to područje kojim se uopće ne bavim. U raspravi mi nedostaje nešto što je također običaj - reguliranje manifestacija emocija. To je zapravo način na koji se one iskazuju. Dok sam to sve slušala manjkala mi je jedna strana koja se kroz običaj regulira, mislim da to spada u norme ponašanja.

V. HUZIJK: Običaje obično dijelimo na godišnje, životne, radne, itd. Ono što se u crkvi obavlja i događa to bi bio obred. (Iako nisam razmišljala da li je Jurjevo obred - to je običaj ali oni kod toga obavljaju i određeni obred, po svojim starim pravilima, regulama.) Još bih nešto htjela reći: naš narod, seljaci, nisu poznavali riječ običaj. Sjećam se kad sam bila studentica, bilo je to dosta davno, jedan starac iz okolice Križevaca pozvao me u svatove svoje unuke. Budući da sam počela studirati etnologiju, odmah sam ga radoznalo upitala: "Djede, ima li kakvih običaja oko te svadbe?" "Ma kakvi!", odgovorio je. Otišla sam na svadbu. A tamo je bilo mnogo starih običaja i obreda koji očito njemu kao riječi nisu ništa

značili...

(...)

M. VODOPIJA: Nešto bih odgovorio na primjedbe dr. Radauš. Jedno je bilo pitanje navika. Dopustite da citiram nekoliko rečenica iz moje radnje: "Područje individualnog, formaliziranog ponašanja jest ono koje je Radić nazvao navikama, a one per definitionem ne spadaju u domenu etnologije, što ne znači da njihovo istraživanje ne može baciti svjetla i na određenu etnološku problematiku. Kad kažemo da je etnologija društvena znanost, to znači da se ona bavi pojavama formalizirane društvene djelatnosti, a ostavlja po strani instinkte kao i individualne formalizirane navike." Običaj prema tome predstavlja formalizirano društveno ponašanje. To je što se tiče navika kao takvih. Praznovjerice, takve apotropejske geste, nipošto nisu navika, nego tradicionalni kulturni model i ja mislim da one ulaze u pojam običaj, bez obzira na to što je čovjek možda u trenutku kad to učini sam. Nije riječ o arbitrarnoj navici, koju slučajno stvara neki pojedinac, to je kulturni model, a ne navika.

Dr. Radauš je govorila o emocijama. Svaka kultura ima svoje modele ponašanja koji kanaliziraju ispoljavanje emocija, odnosno koji stvaraju same emocije, bez obzira na to što one bile. Prema kognitivnoj psihologiji emocija kao takva je umjetni konstrukt. Postoji samo fiziološko uzbuđenje i određena misao, određena kognicija koja ide uz to. Dakle, modeli izražavanja emocija sami po sebi ne bi bili običaji. Još bih jednom pročitao pet karakteristika običaja, destilat iz ove "rabote": Običaj je formaliziran, društven, tradicionalan, ekspresivan i neverbalan.

Prema tome, emocije su nužno implicirane u njemu, ali nije svaki model reguliran.

I. LOZICA: U okviru mog pregleda odnosa filozofije prema običaju i etnologiji u izlaganju sam preskočio, između ostalog, i cijelu jednu filozofiju vrijednosti, aksiologiju, koja je stvorena u 19. stoljeću razlikovanjem bitka od važenja. Aksiologija je s jedne strane bila psihološka teorija koja je emocionalne i voljne akte uzimala za konstitutivne i vrijednosne doživljaje, od čijeg je intenziteta ovisila vrijednost. Jedan važan aksiološki pravac, tzv. Badenska škola, tumači nastanak čitave kulture, pa i običaja iz ljudskih vrijednosnih akata, koji su utemeljeni u nezbiljskom, u irealnom području vrednota, dakle u emocionalnom i volitivnom području. Samo toliko, kao dopuna.

Z. RAJKOVIĆ: Činjenica da nema općeprihvaćene definicije *običaja* nije razlog da se ne bavimo običajima. U izlaganju sam pokušala ukazati na to kako se u nizu priloga, uglavnom srpskih etnologa, koji su bez objašnjenja dali prednost terminima *obred* i *ritual*, ipak javlja i *običaj*. Zašto? Možda zato što ni autorima nisu jasne razlike.

Svakako je potrebno razlikovati pojam *običaj* u svakodnevnom govoru i *običaj* kao stručni termin. Primjer koji je navela V. Huzjak ukazuje na različite jezične razine: u jeziku spomenutog seljaka, u njegovom predodžbenom obzoru, ne postoji običaj. Možda bi *običaj* i mogao ostati i kao analitička jedinica i kao jedan od etnoloških termina, ali bi ga trebalo definirati. S druge strane, *običaj* kao životna činjenica, kao fenomen, kao nešto što se jednostavno događa, što postoji, i čini mi se da u tom smislu Lozica o njemu i govori. Mi možemo ukinuti stručni termin, ali ne i realnu pojavu.

I. LOZICA: Samo bih dopunio da se filozofija može baviti i irealnim predmetima, prema tome i onima koji realno ne postoje...

Z. RAJKOVIĆ: Do sada nije spominjana poznata nam i nezaobilazna sintagma: *običaji i vjerovanja*, koja bi još više zamrsila našu diskusiju. Ostavljajući to po strani, mislim da možemo nešto konkretno postići na pojašnjenju pojmova *ritual* i *obred*. Većina autora tretira ih kao sinonime; odnosno *ritual* je strana riječ za ono što mi zovemo *obred*. Neki autori nisu pritom dosljedni, a mnogi misle drugačije; npr. da *obred* upućuje na religijsko ponašanje, a *ritual* je svjetovni, sekularni obred. Čini mi se, ipak, da bismo mogli *obred* i *ritual* tretirati kao sinonime.

Ono što je J. Radauš-Ribarić rekla o manifestiranju emocija podsjetilo me na jedan primjer mogućeg razlikovanja *obreda* i *običaja*: R. Rakić je iz cjeline svadbenog običaja izdvojio nekoliko *obreda*, tj. konstatirao je da se unutar cjelokupnog svadbenog običaja može izdvojiti nekoliko manjih cjelina obredna karaktera. Takvo je npr. opraštanje mladenke od roditelja, koje možemo promatrati i kao primjer kako je riješeno pitanje izražavanja emocija. U obrednom dijelu toga trenutka svadbe mladenka i roditelji igraju sporedne uloge, a dirljivi govor opraštanja umjesto njih izgovaraju druge osobe. Tu je, dakle, primijenjeno "kulturno" rješenje kako bi se izbjeglo izražavanje istinskih emocija, možda iz bojazni da ne bi bile dolično izražene.

Običaj kao predmet istraživanja naše i drugih etnologija ne možemo jednostavno ukinuti, ali možemo promisliti kako ga danas shvaćamo i kako se njime možemo baviti. Ako *obred (ritual)* odredimo kao manju, specifično strukturiranu jedinicu unutar šireg običajnog događanja, možda će se pokazati da je on podatljiviji za znanstvenu analizu. Na *obred* se vjerojatno mogu primijeniti neke poznate metode. U ovom slučaju ostaje otvoreno pitanje kriterija prema kojima ćemo razlikovati odnosno izdvojiti *obrede* od *običaja*.

Možda *običaj* danas ne može više biti središnji pojam naše struke, možda on i nije "analitička kategorija", ali se bojim da nitko od nas nije spreman pronaći i drugima ponuditi gotova rješenja svih tih pitanja.

D. RIHTMAN-AUGUŠTIN: Pitanje je zahtijeva li naše vrijeme da napustimo običaj kao analitičku jedinicu primarne važnosti. Ja sam u ovom trenutku pod jakim dojmom knjige jednog britanskog povjesničara, koji piše o tradicijama vezanim za urbano društvo i nacionalne države, o tradicijama koje se vezuju više na javnu svijest čovjeka, a manje na njegove životne i godišnje običaje, jer je očito da današnje vrijeme na ovom području traži ceremonijalne oznake... i sada, u engleskom jezičnom području gdje *custom* znači jedno, *ritual* nešto drugo, taj čovjek odjednom piše knjigu o *tradition*, a to je zapravo, onako kako je u knjizi tretirano, naš dobri stari *običaj*. (...) Prema tome, pitam se ne bismo li trebali biti oprezni prije nego što marginaliziramo *običaj*.

Drugo: ono što je J. Radauš-Ribarić spomenula o reguliranju manifestiranja emocija, potječe iz naše čvrste utemeljenosti na kulturi kao dominantnom određenju etnologije i uopće... u okviru jedne teorije civilizacije, ne kako nas je Bratanić učio, nego o civilizatorskom procesu u Evropi, koji se od srednjeg vijeka događa na taj način da postoje opozicije i sve se drugo strukturira prema modelima tih opozicija... To je ta Eliasova teorija o kojoj vrlo malo znam, no u kojoj se vrlo mnogo važnosti daje etiketama, različitim običajima, normama i obredima. Za mene osobno običaj je svakako širi pojam, koji ne

isključuje normativno, manifestacijsko, a možda i umjetničko, kreativno. Obred je zapravo njegov dio, gotovo da ga vidim kao središte u krugu ponašanja pravilima čvrsto povezanih sudionika. Ta ista pravila, idemo li prema rubu, dakle prema običaju, nisu više tako čvrsto propisana i određena. To sam preuzela od Pietra Clementea.

V. BELAJ: Jedna anegdota iz povijesti domaće etnologije. Radi se o djelu jednog našeg brata, koji je 1830. dao definiciju etnologije, a u slaganju teksta dobili smo riječ *etologija*. Etolozima, dakle onima koji proučavaju način ponašanja, zadatak je to i to... Došlo je do pogreške koju korektor nije uočio. Vjerojatno to nije ni mogao uočiti, jer mu se činilo logičnim, premda iz konteksta vidimo da je tema zapravo *etnologija*. Ono što sam htio reći jest to da se naši problemi kreću uglavnom između rituala i obreda te mislim da nam nedostaje netko od teologa, koji bi mogao objasniti njihovo viđenje nekih termina, nekih pojmova koji su usko vezani uz pojam običaja. Običaj se, naime, ne samo dodiruje s religijskim, nego s njim i nterferira. Bilo bi to zgodno i zato što su definicije teologa mnogo jasnije i čvršće nego kod drugih struka. Inače, ritual je radnja koja ima svoju funkciju u kultu, a mi etnolozi onda to pomalo širimo i tome pojmu dodajemo neke nove sadržaje - baš kao što vremenom mijenjamo sadržaj termina običaj. Ako pogledamo što je pod riječju običaj podrazumijevao Šižgorić, krajem 15. stoljeća, onda je to čitava tradicijska kultura: tu spada pjevanje, ljubavne pjesme, božićni običaji... Sve to su njemu *mores*. Vremenom se to sve više suzuje i stječe se dojam da običaj i ritual konvergiraju. To bi bilo zgodno dopuniti time što bismo definicije izvlačili ne samo tamo gdje su one izrijekom napisane, u rječniku, u enciklopediji, nego bismo definicije derivirali iz sadržaja. Upravo onako kao što sam rekao što Šižgoriću znači običaj. Po mom sudu, običaj je jedna ustaljena radnja, koja određuje odnose među ljudima, a ritual određuje odnose ljudi prema nekoj drugoj veličini koja je izvan društva, bilo da se radi o odnosu prema Bogu za kojeg vjerujemo da tu postoji, bilo da se radi o nekakvoj naddruštvenoj vrijednosti.

I. LOZICA: Nadovezat ću se na anekdotu, pa ću reći da je u Kuvačićevom predgovoru *Strukturalne antropologije* C. Levy-Straussa umjesto proučavanja mrava (znanstvenik entomolog) – navedeno *etnolog*. Pitanje da li da običaj smatramo marginalnom ili nemarginalnom kategorijom čini mi se da ovisi o tome kako etnologija sama određuje svoj predmet. Birket-Smith u knjizi *Putevi kulture* etnologiju određuje kao istraživanje primitivnih kultura ili primitivnih slojeva u onim kulturama koje inače nisu primitivne. Primjer švicarskih žetvenih običaja. Oni pripadaju etnološkom proučavanju, za razliku od indijske filozofije i japanske haiku poezije, koje pripadaju višim stupnjevima kulture. Na pitanje zašto se etnologija time ne bi bavila, odgovor je jednostavan - ti su viši stupnjevi kulture toliko složeni da su za njihovo istraživanje potrebni posebni stručnjaci i posebne metode... ZIF je svojedobno odbacio sintagmu *narodni običaj*, budući da ona određuje jedan društveni sloj. U trenutku kada etnolog više ne želi istraživati primitivne kulture i niže slojeve društva, ili podređenu kulturu nasuprot učenoj ili hegemonističkoj, u tom trenutku može poželjeti i da izbac *običaj*. Pitam se da li *običaj* pokriva ponašanje određenog sloja "pučanstva", za razliku od učene kulture koja ima svoja pisana pravila?

J. LULIĆ: Okretanje na simbolički način nešto izražava, i čini mi se da je za obred taj moment simboličnog izražavanja vrlo važan, jer iznosi čovjekovo shvaćanje situacije.

Možemo se pitati zbog čega baš tako? Zašto je uopće potrebno da se nešto odigra, zašto je nužan ritual mladnog ulaska u kuću, kada je djever jednom ili triput mora provesti oko ognjišta... ili je okrenuti oko sebe. Tu se odmah postavlja pitanje shvaćanja svijeta, jer čovjek to ne radi bez veze. Ista se situacija različito obilježava u raznim krajevima svijeta, no taj simbolični način izražavanja mnogo govori o ljudima odavde ili odande.

M. VODOPIJA: Koliko sam shvatio naziv ovoga skupa, nije riječ o tome ima li običaja ili ga nema, nego je pitanje definicije, znači pitanje pojma. S tim pojmom nešto nije u redu, to je evidentno. Naime, počelo se raspravljati o pitanju običaja ontološki što, barem po meni, nije bilo sporno. Problem određenja pojma nekako je zabašuren, a mislim da su ljudi koji to osjećaju kao problem u manjini. S obzirom na to da smo u toj manjini, spreman sam odstupiti... iako za etnologiju kao znanost pitanje većine i manjine ne bi trebalo biti presudno.

DRUGI DIO - POSLIJE PODNE.

Predsjedavala je Z. Rajković, referate su pročitale D. Rihtman-Auguštin, T. Perić-Polonijo i O. Supek, a diskusiju je otvorila M. Povržanović, govoreći o potrebi bavljenja Lenjinovim mislima i novim običajima nakon revolucije. Upozorila je da T. Perić-Polonijo nije spomenula Trockoga, koji je važan za proučavanje novih običaja, naročito onih vezanih za obitelj. (L. Trocki: *Pitanja o načinu života...*)

J. RADAUŠ-RIBARIĆ: Dodala bih jednu ilustraciju, koja se odnosi na način kako se sovjetski istraživači ponašaju na terenu prilikom praćenja pojedinih običaja. Imala sam sreću da sam 1947. s Tokarevim i Bogatirjovom (u organizaciji prof. Gavazzija) bila na terenu u Bistri. Bilo je pretpokladno vrijeme, vrijeme svadbi. Došli smo u Bistru pred crkvu, sa svih strana dolazile su grupe svatova u narodnim nošnjama, neizrežirano, spontano. Kad su se svi okupili, održano je zajedničko vjenčanje s misom u crkvi. Sovjetski istraživači sve su to pratili, prisustvovali su cijeloj misi, a kad je završila, pozdravili su svećenika, poljubili mu ruku i razgovarali sa svatovima; pokušali su se saživjeti s narodom i biti dio tog ceremonijala, a nisu željeli stršati u spontanoj situaciji.

D. RIHTMAN-AUGUŠTIN: Mislim da prilog T. Perić-Polonijo nadilazi sam problem poimanja običaja. On se već bavi i stavovima etnologa i njihovim odnosom prema onom što se događa i što istražuju. Nemoguće je i pomisliti da su običaji jednom stvoreni i da se neće više stvarati novi. Istina je i da se novi običaji stalno stvaraju na dva načina. Jedan je više ili manje dirigitiran, drugi je više ili manje spontan. Taj "dirigitirani" ne odigrava se samo u Sovjetskom Savezu, izmišljanje običaja vidljivo je svugdje u posljednjih 200 godina. Stari običaji mijenjaju funkcije, nastaju novi; riječ je o vrlo dinamičnim procesima u raznim smjerovima i stvar je nas etnologa kako ćemo se prema tome odnositi. Mislim da nas današnja diskusija tjera na osvještavanje pozadine svih tih pojmova, na razotkrivanje povijesnih procesa koji se iza tih termina događaju, na kritički odnos prema tim stvarima. U sovjetskoj etnologiji, koliko ja vidim, takvog kritičkog odnosa nema, i to i jest ono što može smetati. Osobno mogu razumjeti prilike i situaciju kakva jest, ali stvaranje

socijalističkih ili kapitalističkih običaja traži od nas koji ih istražujemo kritički odnos i svijest o svemu što se događa.

T. PERIĆ-POLONIJO: Posljednjih pet-šest godina pokazuju da kad je riječ o sovjetskoj (ne samo teorijskoj) literaturi postoje određeni modeli i pravila za pisanje knjiga. Mi to, doduše, znamo čitati. Postoji nešto što je nužna aparatura - pozivanje na Lenjina, budućnost komunizma i bolji život, a to se javlja i kod vrsnih teoretičara kakav je npr. Lotman. No, koliko poznajem cijelu situaciju, čini se da je ipak nastao mali pomak u tome da se uvažava i ono dorevolucionarno. Napokon je postalo očito da se jedno bez drugog ne može istraživati. Inzistira se na komparativnom, i vjerujem da takav pomak nešto može i pokazati. (...)

O.SUPEK: Vratimo li se na pitanje termina *običaj* u angloameričkoj literaturi, ustanovit ćemo da termin *običaj* zacijelo i tamo postoji, ali se radi o tome da američka antropologija razvija svoj aparat, koncepcije pojmova kojima će analizirati stvarnost. Međutim, ovdje smo nešto drugo pokušavali razjasniti: njihovu upotrebu. Kategorijalni aparat kojim se znanost služi da bi nešto objasnila ipak je cjelina i svaka kategorija unutar nje ima neko značenje, postoji hijerarhija. Možda je u mojem referatu bilo previše podataka odjednom, no nadala sam se da će se pokazati razlika između kategorijalnog aparata kojim barata njemačka etnologija i onog kojim barata američka. Amerikanci nisu bili okrenuti tradiciji kao nečem bitnom u objašnjavanju kulture pa nisu imali niti potrebu da razviju pojam *običaj*, koji je njemačkim znanstvenicima bio nužan. Amerikance je uvijek više zanimala mijena. Svaka znanost ovisi o društvu u kojemu se razvija, pa je očito to bio vanjski faktor pri biranju kategorija. *Ritual* se javio kao središte interesa, s tim se razvija i pojmovni aparat za objašnjavanje rituala. Interes za to javio se iz posve drugog razloga nego što je to bilo u njemačkoj devetnaestog stoljeća kad se razvijala definicija *običaja*. Mislim da je dosta važno razlikovati puko postojanje pojma *custom* u engleskom jeziku od njegove upotrebe u antropologiji.

D.RIHTMAN-AUGUŠTIN: Najvažniji doprinos teksta O. Supek jest u tome što nam je jasno pokazala taj drugi kategorijalni aparat u etnologiji i antropologiji. Međutim, naš nas povijesni interes opet vuče evropskom nasljeđu, dakle od *Sitte und Brauch* do naših obreda i običaja, naših crkvenih obreda. To nas vezuje na etnička pitanja, na konstituiranje nacije, što cijelu priču o običajima nanovo vezuje na kompleks istraživanja folklor. Kako uskladiti razne kategorijalne aparate, kako pomoći našem etnologu koji se nalazi pred određenim pojavama i pred različitim pojmovima koji ga zapljuskuju iz raznih etnologija. On ne zna što da odabere da bi pojave pred sobom protumačio, da bi ih klasificirao... Mi smo to do sada više-manje naslućivali i arbitrarno se odlučivali više za jedno nego za drugo. Bilo bi dobro da naša odluka ima stvarnu spoznajnu podlogu, i razlikovanje dvaju kategorijalnih aparata može nam u tome pomoći. Etnolozi nisu bili odgojeni za filozofiju, uvijek im je preporučano da ne filozofiraju. Za početak bismo morali prevladati taj pozitivistički strah od filozofije.

A. WAGNER: Moja struka nije etnologija, nego muzikologija, pa i ono čime ću započeti ponajprije pripada strahu od "semantičkog" šuma. Već je spomenut šum unutar

struke, zbog kojeg se ceh i odlučuje definirati ili redefinirati svoje pojmove da bi bolje komunicirao. Spomenut je i drugi - između onih koji pitaju o običajima i dobronamjernih seljaka koji ne znaju što bi na takva pitanja odgovorili. Mene brine "zloupotreba" pojmova jedne znanosti, etnologije, u jednoj drugoj - na primjer etnomuzikologiji, do koje može dolaziti sve dok pojam nije jasno definiran u (uvjetno rečeno) matičnoj struci. Jasno je da glazba koju istražujemo i "u običajima i obredima" pripada toj vrsti problema. Međutim, ono što me neposredno zbunjuje (a riječ je možda samo o nedovoljnom ili pogrešnom razumijevanju stvari), jest sintagma koju je naznačila O. Supek a dopunila D. Rihtman-Auguštin. Ta je sintagma: *konstruiranje pojma*. Jasno je, naravno, da na jednoj logičkoj razini u bilo kojoj znanosti ne bi smjelo biti aleatorike ili spontanosti kad je riječ o njezinim osnovnim kategorijama. No, ako se konstruira pojam, ima li mjesta strahu da će se preko te konstrukcije konstruirati i ono na što se pojam odnosi? Ne bih gotovo ni spominjala što se dešava s konstrukcijom naše interpretacije svega toga, jer vjerujem da je to predmet onoga što bi se zvalo etika struke. Tokom ovih posljednjih izlaganja (referata D. Rihtman-Auguštin i T. Perić-Polonijo), dopala mi se dijaloška nota koju su ta dva referata po nekim svojim pitanjima imala. Pitanju da li običaj društvenu strukturu održava ili osporava, koje je navela dr Rihtman-Auguštin, dodala bih novo: da li istraživanje običaja održava ili osporava društvenu strukturu, a ako jest, kako? Kratak primjer iz Sovjetskog Saveza dao je neke odgovore, no čini mi se da nemamo pravo na distancu prema sovjetskim istraživačima na Novoj Gvineji koji tamo mogu reći stvari koje ne bi mogli u "svom" kontekstu, sve dok kod nas još ima toliko područja koja nisu kritički obrađena.

Naznaka etnologija-antropologija (pojam *običaj* u jednoj i drugoj) zanimljiva je za mene već i zato što u okviru jedne druge struke distinkcija etnomuzikologija-antropologija muzike oko dvadeset godina se gotovo prešućuje. Konačno, kad je riječ o preciznom pojmovnom aparatu, zamislimo jedan koji bi vrijedio za vrlo dugo razdoblje. Zamislimo i detaljan, precizan, savršen opis događaja, radnje, običaja, obreda. Da li su ta dva fiksirana teksta dovoljan zalog za buduće razumijevanje i praktičnu rekonstrukciju? Drugim riječima: koliko pojmovna jasnoća znanosti seže u buduću život onoga čime se ta znanost bavi? Ja na takvo pitanje možda iz aspekta glazbe i mogu nekako odgovoriti, no taj je odgovor zasigurno drugačije prirode.

O. SUPEK: Pokušat ću odgovoriti na neka od ovih mnogih pitanja i potpitanja. Prvo je bilo ono o sintagmi *konstrukcija pojma*. Kad se bavimo nekom znanstvenom djelatnošću, čini se, moramo razlikovati konstruiranje naših vlastitih oruđa (kojima nastojimo razumjeti stvarnost oko nas), od djelovanja na tu stvarnost. To se u praksi često prepliće, ali su to dva različita postupka. Znanost uvijek ima dvije usporedne aktivnosti: promatraš svijet oko sebe, nastojiš ga shvatiti, no možeš to samo tako da stalno konstruiráš svoj kategorijalni aparat. S druge strane, potpuno sam svjesna pitanja koliko je znanost angažirana ili nije u mijenjanju situacije oko sebe. Vidjeli smo sovjetski primjer, gdje se čak nastoji u ljude ukorijeniti neki novi običaj, novi obrazac ponašanja, koji očito izlazi iz neke ideje, teorije o tome što društvu odgovara, a što ne. S nekog idejnog plana djeluje se onda na stvarnost. U Americi je jako razgranata primijenjena antropologija. Mislim da se to ne smije brkati. Uvijek sam bila za angažiranu i kritičku znanost, no sam znanstveni postupak jest nešto drugo. Kad se postignu neki rezultati, nije svejedno kako će oni biti korišteni. Kad sam spomenula sintagmu *konstruiranje pojma* imala sam na umu rad M. Vodopije, koji je

konstruiranju pojma u našem smislu svakako najbliži. Konstruiranje pojma nije moguće izvesti iz same etnološke perspektive nego s više razine, od opće teorije znanosti.

Kolega Lozica spomenuo je Levi-Strausovu klasifikaciju etnograf - etnolog - antropolog, koja u ovom slučaju ne znači dijeljenje na tri discipline nego označava faze znanstvenog rada. (Uzgređ, Levi-Strauss ne pripada onima koji su pojedine znanosti "digli" do filozofije, on je po obrazovanju filozof koji je svoje filozofske postulate empirijski provjeravao u Matto Grossu i drugdje.)

(...)

Z. RAJKOVIĆ: Dopustite da vratim ovu diskusiju na uži predmet današnjeg razgovora, koji se ne tiče toliko odnosa etnologije i antropologije. O. Supek se također bavi načinima na koji ljudi proslavljaju svoje vjenčanje, kako se pokapaju. U tom svom bavljenju ona se služi drugačijom metodologijom i terminologijom od one koja je govorila o običajima. Ja se vraćam na *običaj*. To što je pojam *običaj* (custom) u Americi marginalan, to ne znači da se tamo antropolozi ne bave istim fenomenima kao i mi ovdje. Mislim da se i angloamerička antropologija bavi barem dijelom onog što smo mi nazivali običajima, ali da pritom koristi druge termine i metodologiju. Za nas bi bilo važno da znamo što je od njihova bavljenja *ritualom* relevantno za naše bavljenje *običajima*. Vjerujem da se ovdje nitko ne pita moramo li se baviti onim što se nekad zvalo *običajima*. Uopće me ne zanima da li je nešto stari ili novi običaj. Uvjerena sam da je npr. ono što sam prije dva tjedna vidjela na jednoj zagorskoj svadbi pojava koja mora zanimati etnologa. Važno nam je, međutim, da znamo na koji se način etnolozi, antropolozi, pa čak i druge struke u svijetu time bave. Mi ne moramo mijenjati predmet našeg interesa, ali možemo mijenjati terminologiju i metodologiju. Možemo reći da *običaj* nije više nužno ključni pojam, ali on će se zadržati u sintagmama vezanim npr. uz ženidbu, poklade... Čini mi se da je običaj širi kompleks a unutar toga jedan dio je specifično ponašanje koje se može nazvati *ritualom*, *obredom*, na istraživanje kojeg se mogu primijeniti određene teorije i metodologije.

I. LOZICA: Iskoristio bih priliku da postavim jedno pitanje. Naime, T. Perić-Polonijo i ja, radeći na seriji televizijskih emisija o usmenoj književnosti bili smo primorani definirati *običaj*. Sada ću iznijeti radnu definiciju običaja i molio bih O. Supek (i ostale, naravno) da kažu što o tome misle. *Običaj je tradicijom uvjetovan otklon unutar svakodnevnog* (ili očekivanog) *ponašanja*. Obred (ritual) je izvedba običaja, odnosno ona vizualna komponenta koja se može pratiti okom, izvedbeni dio običaja.

O. SUPEK: Mislim da bi na ovo pitanje mogla odgovoriti M. Povržanović, koja ima bolji uvid u različite definicije običaja. Problem je u tome što ova definicija ne odgovara niti jednoj od pet grupa koje je ona navela, jer običaj je nešto mnogo kompleksnije od tradicijskog ponašanja, on ima svoj komunikacijski aspekt, normativni aspekt, ima svih onih pet elemenata o kojima je bilo riječi. Znači, svesti ga samo na tradicijsko, pa još reći da je otklon, za mene je to redukcija. Što se tiče obreda (rituala), ono što je najbitnije mislim da je to simbolički sustav, da ga to odvađa od bilo kojih drugih aspekata ponašanja. Tu se ja držim Geertza, a simbolički sustav tu znači određeni *govor*, nekakvu poruku, a taj govor se postiže strogo formaliziranim tijelom, pokretom, strogim sustavom. Znači, to je izvedeno ponašanje, sekundarno, nešto što nije samo sebi svrhom. S običajem inače imam velikih

problema, mislim da je tu mala zabuna, ne držim se ovog što sam tu napravila kao prilog o običajima, meni je zapravo bilo teško, imala sam osjećaj da stalno hvatam fantoma za rep. Tu su ipak dva kategorijalna aparata i ti ih sad nastojiš negdje spojiti, a mislim da je to jedino za ovu našu svrhu imalo neke koristi, inače ne. Ne držim se nekog određenog smjera u američkoj antropologiji, ali je činjenica da pojam *običaj* upotrijebim tu i tamo, a u ovom hvarskom članku definirala sam razine običaja, obreda i igre, zapravo imajući na umu sasvim određenu svrhu i određenu publiku koja nije etnološka - to je bio kompromis, jer sam definirala *običaj*, iako tim pojmom ne operiram kad radim, nego recimo *praksom*, ljudskom *praksom*. Meni je to središnji pojam, nije čak ni ponašanje, jer mislim da je i ponašanje reducirano na vidljivo. Kad kažemo ponašanje, onda obično mislimo na ono što vidimo, a kad kažemo praksa, onda mislimo i na normativni, simbolički i misaoni aspekt, te na djelovanje. A ponašanje i djelovanje imaju sasvim drugačiji smisao.

D. RIHTMAN-AUGUŠTIN: Htjela bih pojasniti onu moju intervenciju u vezi s prilogom T. Perić-Polonijo, jer čini mi se da nije dobro shvaćena. Smatram da se tu radi o pitanju etnološkog pristupa. Običaji se izmišljaju svugdje, ne samo u SSSR-u, ali tamo nema kritičkog odnosa prema tim novim običajima, za razliku od anglosaksonskog područja. Nije se lako odnositi prema stvarima koje se događaju u tvom vlastitom društvu i koje se tiču tvoje vlastite kože. Zalagala sam se da zauzmemo nekakav stav prema onome što iz političkih ili sistemskih moći dolazi na područje običaja...

V. HUZJAK: Slažem se da su novi običaji nastajali i ranije, da običaji nastaju još od pretkršćanskih vremena i da je npr. katolička crkva mnoge te stare običaje primila i prilagodila, da bi narod lakše primio nova učenja... Slično se u SSSR-u događalo nakon revolucije 1917, a kod nas nakon 1945. - to je stalna mijena i prilagođavanje običaja narodu. Narod teško pušta svoje staro.

(...)

O. SUPEK: U vezi s maločas postavljenim pitanjem da li obred može biti tretiran kao slavlje kojim se obnavlja čovjek ili priroda, rekla bih da bitna komponenta obreda jest izražavanje odnosa čovjeka i prirode. To je jedno od fundamentalnih pitanja koje svaka kultura mora riješiti, ali nije i jedino. Može to biti i pitanje života i smrti, pitanje muškarca i žene te mnogih drugih pitanja u kulturi. (...) I obred i običaj su ustanovljeni oblici ponašanja ali oni ne bi bili zajedničko dobro ljudske grupe ako ne bi bili prihvaćeni nekim općim konvencijama. Tako i nastaje tradicija, to je nešto što ljudi dijele, nešto zajedničko što ima i neku vremensku dimenziju, nekad vrlo kratku. Mislim da je to prisutno i u obredu i u običaju. Obred nije prvotno nekakav dijalog s prirodom iz kojeg kasnije nastaje običaj. Običaj je vrlo širok, ustaljen oblik ponašanja sa svim komponentama iz definicija koje je M. Povranović nabrojila. Svaki je simbolički sustav razgovijetno strukturiran jezik, po tome se simbolički sustavi izdvajaju iz toka svakodnevice, a što se tiče običaja, radije govorim o praksi.

I. LOZICA: Htio sam samo napomenuti da nešto nedostaje u diskusiji da li je običaj središnji ili jedan od konstitutivnih pojmova etnologije. U to sam siguran, osobito nakon izgovaranja riječi *tradicija* i *kultura*. Pitam se, naime, kako promatramo odnos *običaj*

- tradicija, odnosno običaj - kultura.

(...)

D. RIHTMAN-AUGUŠTIN: Strani istraživači dolaze k nama sa svojim pojmovnim aparatom (govorim iz vlastita iskustva s njima), a onda se naviknu na *folklor* i *folklorizam* i sve preuzmu od nas. Zašto? Zato što su za Amerikance dileme da li i kod njih postoje ili ne postoje pojave folklor i folklorizma, no to je samo jedan prilog konkretnoj, društvenoj, kulturnoj, povijesnoj uvjetovanosti znanosti. No ono što sam htjela reći namijenjeno je kolegama s našeg postdiplomskog studija. Nismo mi tu zato da bismo podijelili neke recepte: deset deka rituala, deset deka običaja i dvije deke ceremonija. Muke svakog istraživača nastaju u trenutku kad on pišući neki rad mora definirati, reći da je za njega običaj ovo, a obred ono. Bolje je ako to možemo nasloniti na neki autoritet, no ja sama, pišući, želim biti svjesna aparata koji sam izabrala. Upravo smo, govoreći o povijesti pojedinih znanosti, mogli vidjeti mnoštvo različitih mogućnosti. Osobito ne mislim da je jako dobro što je u britanskoj znanstvenoj tradiciji folkloristika marginalni dio. Nama u Zavodu baš je folkloristika pomogla da stvari drugačije gledamo, a budući da su pojave toliko isprepletene, mislim da bi bilo najgore od svega kad bismo sad sve izbore koje smo imali sveli na jedan.

Z. RAJKOVIĆ: Čini mi se da smo ipak došli do toga da nije potrebno izbjegavati termin *običaj*, nego da je potrebno reći šta pod tim terminom podrazumijevamo. O. Supek je rekla da se obred razlikuje formom, da ga se lakše izdvaja i na njega se lakše primjenjuju određene metode i postupci. Već sam rekla da je naš kolega Rakić, koji nažalost nije tu, pokušao iz *običaja* izdvojiti *obred*. Ako se jednom dogovorimo da razlikujemo *običaj* i *obred* (i da kažemo da su *obred* i *ritual* sinonimi), sigurno će i dalje biti nesporazuma oko razlikovanja i odvajanja jednih od drugih. Ako razmišljam na razini distinkcije *običaj* - *obred*, uviđam da niz podataka i tema neću moći podvesti pod pojam *obred*, a da će i ti sadržaji biti i te kako relevantni za razumijevanje ljudskog ponašanja u određenim situacijama. Izdvajanje *obreda* kao kategorije koja je znanstveno obradiva neće nam pomoći da riješimo sva pitanja: ostat će nam niz sadržaja vezanih za *obred* koji se neće moći tretirati istom metodologijom, i nastat će novi problemi. Nadam se, ipak, da će pročitani referati i ova diskusija unaprijediti istraživanje *običaja*.

D. RIHTMAN-AUGUŠTIN: Ako više nema diskutanata, zaključila bih ovaj razgovor. Nastavit ćemo projekt istraživanja običaja, i nadam se da je ovo tek početak našega zajedničkog rada na toj temi.

(Diskusiju transkribirali i saželi Snježana Zorić i Ivan Lozica)

Sažetak diskusije nije autoriziran, ali su neki od diskutanata priložili manje izmjene ili dopune. Ispričavamo se dr. Olgi Supek što su (urednikovom greškom) izostali ispravci i pojašnjenja u njezinoj diskusiji.

Uredništvo